

# BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

Sofya  
21-23 Nisan 2000

Editor  
Ali Çaksu

Önsöz  
Ekmeleddin İhsanoğlu



PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi  
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)  
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)  
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)  
İslâm Tarih, Satiat ve Kültür  
Araştırma Merkezi (İRCİCA)

Adres:  
Barbaros Bulvarı  
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü  
Beşiktaş

Posta Adresi:  
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42  
Faks: 0212 258 43 65  
E-posta: [ircica@superonline.com](mailto:ircica@superonline.com)  
Vcb-sitesi: <http://i/ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Taşlak  
Kapak: Hatice Polat  
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

## İRCİCA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu  
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)  
Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu  
Tebliğleri ! editor Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-  
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merckzi, 2002.

X, 447s.: res., hrt.; 24sım.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak  
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0

1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -  
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,  
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri)

949

# BULGARİSTAN'DAN YETİŞEN MÜELLİF MUTASAVVIFLAR

H. Kâmil YILMAZ

## Giriş

Bulgaristan'daki Türk-Müslüman nüfus varlığı Osmanlılardan önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. Polonyalı Türkolog Tadausz Kowalski, XX. yüzyılda kuzeydoğu Bulgaristan'da konuşulan Türkçe'den yola çıkarak bu bölgede bir grup Kuzey Türkünün yaşadığını ve bunların daha sonra 1261'de Anadolu'dan gelen İzzeddin Keykavus'a tabi Türklere karıştığını belirtir.

Bu Anadolu Türkleri, Keykavus'un bölgeden ayrılmasından sonra orada kalmışlardır. Her ne kadar 1300 yıllarında mânevî liderleri Sarı Saltuk'un ölümüyle bir bölümü Anadolu'ya dönmüşse de bir kısmı orada kalmaya devam etmiştir.<sup>1</sup> Sarı Saltuk ve Yesevî tarikatına bağlı erenler, Bulgaristan Türklüğünün manevi hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu konuda yazılı kaynaklardaki bilgiler çok sınırlıdır. En eski kaynak sayılabilecek Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Bulgaristan'da tesir sahibi üç ereni Yesevî mensubu olarak sayar: Varna-Batova'da Akyazılı Baba (III, 377-378), Filibe yolu üzerinde Kademli Baba (III, 377-378), Kaligra'da Sarı Saltuk (I, 656-660).

Tebliğimizde Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinden yola çıkarak, 1285/1866 yılında Rusçuk'ta basılan *Tuna Vilayeti Salnâmesini*, vakıf ve arşiv kayıtlarını inceleyip Osmanlı'nın kuruluşunda tekke ve dervişlerin yerini araştıran Ömer Lütfi Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri" adlı makalesini<sup>2</sup> ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Osmanlı Mimarisi* (İstanbul 1982) adlı eserinin Bulgaristan'ı içine alan IV. cildini temel kaynak olarak kullanacağız. Ayverdi cihat defterlerinden hareketle başbakanlık arşivi ve vakıf kayıtlarından belli başlı şehirlerdeki tekke sayılarını adları ile tespit etmeye çalışmıştır.

Kânûnî Sultan Süleyman döneminde yapılan vakıf tahrirlerine göre, Rumeli'de 205, Paşa livâsında 67, Silistre livâsında 20, Çirmen livâsında 4 zaviye ile bu yörede toplam 297 zaviye bulunduğu görülmektedir.<sup>3</sup> *Tuna Vilayeti*

<sup>1</sup> DİA, "Deliorman", X, 141.

<sup>2</sup> *Vakıflar Dergisi* 1942 II, 279-386.

<sup>3</sup> Barkan-Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 943/1546 Yılları; Ömer Lütfi Barkan "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, II, s. 282-285, Ankara 1942. Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s.301.

*Salnâmesi*'nde (1285/1868) bu sayı 86, Ayverdi'nin eserinde ise 174'tür.

Biz söz konusu kaynaklardan hareketle Bulgaristan sınırları içinde kalan topraklarda tasavvuf, tarikat ve tekkelerle ilgili bir panoroma çıkarmak isterdik. Ancak bir tebliğ kapsamında bunun mümkün olmadığı açıktır. Bununla birlikte *Tuna Vilayeti Salnâmesi* ile Ayverdi'nin eserinde verilen il ve ilçelere ait tekke ad ve sayıları bu konuda bir fikir verir düşüncesindeyiz.

Salnâme'ye göre Rusçuk'ta 7, Şumnu'da 10, Razgrad'ta 4, Eskicuma'da 1, Plevne'de 5, Niğbolu'da 1, Tutrakan'da 1, Varna'da 1, Hacıoğlupazarcığı'nda 2, Vidin'de 7, Berkokofça'da 2, Vıraça'da 2, Rahova'da 1, Sofya'da 18, Köstendil'de 16, Samakov'da 2, Tırnova'da 4, Lofça'da 1, Osmanpazarı'nda 1 olmak üzere toplam 86 tekke bulunmaktaydı. Filibe, Aydos tarafı bu sayıya dahil değildir.

Ayverdi'ye göre ise: Aydos'ta 1, Çırpan'da 3, Çirmen'de 2, Dubniçe'de 4, Filibe'de 15, Hasköy'de 1, Razgrad'da 5, İhtiman'da 1, Karinâbâd'da 3, Kızanlık'ta 5, Köstendil'de 11, Lofça'da 5, Niğbolu'da 10, Plevne'de 3, Prevadi'de 2, Rusçuk'ta 15, Samakov'da 5, Silistre'de 9, Hacıoğlupazarcığı'nda 1, Sofya'da 16, Şumnu'da 13, Tatarpazarcığı'nda 10, Tırnova'da 1, Varna'da 5, Vidin'de 7, Vıraça'da 2, Yanbolu'da 8, Yenizağra'da 4, Eskizağra'da 7 olmak üzere toplam 174 tekke tespit edilmiş bulunmaktadır.

*İntişâr-ı İslam Tarihi* kaynakları Türk dünyasının İslamlaşmasında, İslam'ın Anadolu, Kafkasya ve Balkanlar'da yayılmasında Alperen denilen Horasan menşeli Bâbâî dervişleri ile Yesevî mensuplarına ve Ahilere ayrı bir önem atfederler. Özellikle 615-616/1218-1219 yılları arasındaki Cengiz-Moğol istilası, Orta Asya menşeli tasavvuf ricalinin yerlerinden oynayıp Anadolu ve Balkanlar'a doğru hareketine vesile oldu.

Tarihçi Aşık Paşazade'nin Rum erenleri dediği ve Abdalân-ı Rûm, Ahiyân-ı Rûm, Bâciyân-ı Rûm, Gâziyân-ı Rûm diye dörde ayırdığı Ahiler, Balkanlar'da ünlü seyyah İbn Batûta'nın da dikkatini çekmiştir. Horasan menşeli bir Yesevi sayılan Hacı Bektaş Veli'nin Osman Gazi ve Orhan ile ilgili menkıbeleri tarihî açıdan çok sağlıklı rivayetler kabul edilmese de, serhad

yörelereindeki gazâlara iştirak eden Türkmenlerin ekserisinin Bektaşî dervişi olduğu söylenebilir.

I. Murad döneminde Rumeli'ye geçen Ahilik daha sonraki yıllarda Şumnu, Varna ve Dobruca ile diğer Hıristiyan yörelerde Osmanlı akınlarına öncülük etmiştir. Ahiler Anadolu'da esnaf teşkilatına dönüşürken Balkanlar'da ise tarikat hüviyetini muhafaza etmekteydiler. Nitekim Yıldırım Bâyezid, Dimetoka'da bir zaviye yaptırıp ona vakıflar tahsis etmişti. Bu devrede Yeni Zağra'da Kılıç Baba zâviyesi, Çirmen'de Mûsâ Baba zâviyesi gibi Paşa livâsında 67 zaviye vardı.<sup>4</sup> Bulgaristan yöresinde kuruluş döneminde açılan tekkelerin büyük çoğunluğu Rumeli'nin İslamlaşma sürecinde görüldüğü gibi Yesevi yoluna bağlı Bektâşî koluna aitti. Abdurrahman Küçük, Bulgaristan'daki cami, medrese, tekke ve türbelerin çokluğuna bakarak Bulgaristan Türklerinin inanç yapısının Horasan-Anadolu inanç yapısı ile benzeştiğine dikkat çekmektedir.<sup>5</sup> Özellikle Deliorman Bölgesi bu anlamda önemli bir merkez durumundaydı. Şeyh Bedreddin'in, isyanında kendisine üs olarak burayı seçmesi bunu destekleyen bir delildir.

Osmanlı döneminde Alevilik'in Anadolu'da, Bektaşilik'in de Rumeli'de belli bir etkinliği vardı. Nitekim Bektaşî tekkelerinin kapatıldığı yıllarda (1826'dan sonra) Bulgaristan'da hayli mal varlığına sahip on beş kadar Bektaşî tekkesi bulunmaktaydı. Deliorman'ın genellikle Razgrad, Rusçuk, Niğbolu yörelerinde bulunan bu tekkelerin bölgedeki tesirlerinin sürekliliğini göstermektedir.<sup>6</sup>

Tebliğimizin temel konusu Bulgaristan'da yetişen müellif mutasavvıflar olduğundan biz, çok kısa biyografik bilgilerle yetineceğiz. Bulgaristan doğumlu olmamakla birlikte faaliyetleri ve isyanı sebebiyle bu yörede etkili olduğundan Şeyh Bedreddin olayına da kısaca temas etmeliyiz. Çünkü onun başlattığı Bâtınî-Şîî tasavvufî hareket daha sonraki yıllarda Bulgaristan'da hep varlığını hissettirecektir.

## ŞEYH BEDREDDİN OLAYI

Genel olarak "Bedreddin Simâvî" diye bilinen bu şahıs, Simavna

<sup>4</sup> Bk. Barkan, *a.g.m.*, s.293.

<sup>5</sup> Bk. "Vakıfların Millî Birlikteki Roller ve Demir Baba Türbesi", *Vakıflar Dergisi*, 20 (1988), s. 400.

<sup>6</sup> Bk. Kemal Daşcıoğlu, *1827 (1243) Tarihli Muhallefât Defterine Göre Bektaşî Zaviyeleri*, S. Demirel Ü. Sosyal Bil. Ens. Isparta 1996; A. Yılmaz Soyger, "XVIII-XIX. Yüzyıllarda Bektaşîlik-Devlet İlişkileri", *Araştırmalar: İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 1/1 (1999), s. 75-122.

Kadısoğlu Şeyh Bedreddin adıyla meşhurdur. Simavlı olmadığı halde Simavna ile Simav'ın telaffuz yakınlığından, ya da eserlerine şerh yazmış bulunan Abdullah İlähî'nin Simavlı oluşundan karıştırılarak "Simavî" lakap ve nisbesiyle anılır olmuştur. Şeyh Bedreddin bugün Yunanistan sınırları içinde bir köy olan Samavina'da (Ammovounon) doğdu. Babasının burada kadı olduğu rivayet ediliyorsa da, bu kaleyi fetheden gazilerden olma ihtimali daha yüksektir,<sup>7</sup> çünkü annesi Dimetoka Rum beyinin ihtida etmiş kızı olduğuna göre babasına savaş esiri olarak verilmiş olmalıdır.

Şeyh Bedreddin Edirne, Bursa ve Konya'da eğitim gördükten sonra Kudüs ve Kahire'ye gitti. Oralarda bir süre kaldı. Muhtelif hocalardan ders okuduktan sonra hacca gitti. Hac dönüşü tekrar Kahire'ye döndü ve orada Sultan Berkuk'un oğluna üç yıl süreyle öğretmenlik yaptı. Mısır'da bulunduğu sırada önceleri çok sıcak bakmadığı tasavvuf yoluna sülûk etti ve Hüseyin Ahlâtî'ye intisab etti. Sıkı riyazat sonucu hastalanınca şeyhi kendisini doğuya seyahate gönderdi. Tebriz'de Timur'un otağına misafir oldu. Daha sonra tekrar Kahire'ye dönerek sülûkunu tamamladı ve şeyhinin vefatından sonra yerine geçti. Anadolu'da Karaman, Germiyan, Aydın, Tire ve diğer Alevîlerle meskun bölgelerde dolaştı.

Şeyh Bedreddin Anadolu'yu dolaştığı sırada genellikle Alevî-Türkmen gruplarıyla temas etti, tasavvufî-batınî bir üslûp ile bir kıyam hareketinin tohumlarını attı. Anadolu'dan Rumeli'ye geçti ve Edirne'ye yerleşti. Şeyh Bedreddin'in faaliyetlerinin yoğunlaştığı yıllar, Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı devletinin parçalandığı fetret dönemine rastlar. Edirne'de hükümranlığını ilan etmiş bulunan Musa Çelebi Bedreddin'i kazasker tayin edince nüfuz ve şöhretini artırmış oldu. O bu durumdan yararlanarak şeyhliği şahlığa çevirme sevdasına kapıldı. Yeniden Osmanlı birliğini kurmaya çalışan Çelebi Mehmed, kardeşi Musa Çelebi'ye galip gelince Şeyh Bedreddin'i kazaskerlik görevinden azletti. İki oğlu ve kızıyla beraber İznik'te ikamet mecbur etti.

Şeyh Bedreddin'in halifeleri Börklüce Mustafa İzmir'de Urla yarımadasının kuzeyinde yer alan Karaburun'da; Yahudi dönmesi Torlak Kemal de Manisa'nın Kızılbaşlarla meskûn yörelerinde isyan başlattılar.

Şeyh Bedreddin de hac bahanesiyle İznik'ten ayrılıp Kastamonu ve Sinop yoluyla Karadeniz'e, oradan da Eflâk voyvodasının yanına gitti. Eflak'tan

<sup>7</sup> Bk. *DİA*, V, 332'den naklen, Orhan Şaik Gökyay "Şeyh Bedreddin'in Babası Kadı mı?" *TT*, 2 (1984).

da o günün Osmanlı toprakları olan Silistre, Dobruca ve Deliorman bölgelerinde taraftar toplamaya başladı. Kendisi için ayaklanma merkezi olarak, potansiyel itibariyle Bektaşî ve Alevî etkisi fazlaca olan, Deliorman bölgesini seçti. Şerefettin Yaltkaya, daha 622/1225 yılında Baba İshak taraftarlarının Dobruca'ya geldiğini belirtir.<sup>8</sup>

Börlüce Mustafa, etrafına topladığı 5000 kişilik grupla isyan etti ve İzmir sancak beyini öldürdü ve Saruhan sancak beyini bozguna uğrattı. Nihayet Bayezid Paşa ve Şehzade Murad komutasındaki ordu Börlüce ve adamlarını mağlub etti. Manisa'da etrafında 3000 adamıyla isyan eden Torlak Kemal ve adamlarını aynı ordu dağıttı ve isyanın Anadolu ayağı bastırılmış oldu.

Kazasker bulunduğu sırada etrafına hayli adam toplayan Bedreddin ise Deliorman'da oturmuş Anadolu'daki isyanın büyümesini bekliyordu. Ancak Anadolu'daki taraftarları mağlup ve perişan olunca etrafına toplanan insanların maneviyatı sarsıldı. Çelebi Mehmed "Düzme Mustafa" adıyla isyan eden Yıldırım'ın oğlunun işini bitirmek üzere Tesalya ve Selanik taraflarına gittiği bir sırada, Deliorman'da Bedreddin vakasını duydu. Oraya daha önce taraftarlarının işini bitiren Bayezid Paşa'yı gönderdi. Etrafındaki adamlarının bir kısmı dağılmış bulunan Bedreddin kolaylıkla ele geçirilip padişahın bulunduğu Serez'e gönderildi. Hakkında fetva olmadan idam edilmedi. Nihayet bir ulema meclisi toplandı ve cemiyet nizamını bozmaya kalkışan Şeyh Bedreddin'e idam cezası verildi. Kanı heder olmakla beraber, "malı helaldir" denilmediğinden Serez'de bir dükkanın önünde asıldıktan (823/1420) sonra malı ailesine verildi. Bedreddin Simavî idam edilerek siyasi bir ayaklanma bastırılmışsa da, Balkanlar'da bu fikrin taraftarları her zaman bulunmuş, zaman zaman haklarında birtakım kararlar uygulanmıştır.

Sünnî tarîk mensûbu bazı şeyhler Balkanlar'da bulunan Işık zâviyelerinde Bedreddin'in fikirlerinin devam ettiğini ve bunlarla mücadele edilmesini gerektiğini ilgili makamlara bildirmişlerdir. Nitekim Sofyalı Bâlî, Nureddinzâde M. Mustafa ve Aziz Mahmud Hüdayî bunlardandır.<sup>9</sup>

Şeyh Bedreddin'in eserlerindeki cismanî haşır hususundaki fikri umumî telakkiye aykırıdır. Ona göre beden için beka yoktur ve fenâdan sonra beden cüzlerinin yeniden bir araya gelmesi mümkün değildir. Bu yüzden Bâlî Efendi, Kanunî'ye verdiği bir lâyhada şeyhi: "Allah katında gazaba uğramış asılmış

<sup>8</sup> İA, II, 446.

<sup>9</sup> Bk. Baki Öz, *Alevilik ile İlgili Osmanlı Belgeleri*, İstanbul 1995, s.140 vd.

Şeyh Bedreddin" diye anlatır. Aziz Mahmud Hüdayî de sultana arz ettiği layihada "*Vâridât* adlı bir kitap telif ve içinde haşr-i ecsâd ve esrât-ı saat'i inkar ettiğini ve kendisinin ilhad ve ibaha üzere olduğunu" kaydeder. "Dobruca ve Zağra bölgelerinde bulunan Simavnavî taraftarlarının te'dîb edilmesini ve köylerine Sünnî imam tayin edilmesini" ister.<sup>10</sup>

Nureddinzade ise *Vâridât* üzerine yazdığı şerhin her noktasında, hususiyile cesedlerin haşri meselesinde şeyhe şiddetle hücum eder. Simâvî'nin tasavvufa dair en önemli eseri *Vâridât*'tır. Bu eserin pek çok şerhi vardır.

## MÜELLİF MUTASAVVIFLAR

Bulgaristan'dan yetişen müellif mutasavvıfların tespitinde Bursalı Tahir Bey'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserini esas aldık. Bu eserde eser sahibi on sufi tespit edebildik. Bunlara XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılda yaşamış ve adı geçen eserde yer almayan iki müellif mutasavvıfı ilave ettik. Ayrıca kütüphane kayıtlarında Bulgaristan şehirlerine nispetle meşhur olmuş bazı müellif mutasavvıflara sadece isimleri ve eser adlarıyla temas edip geçtik. Eser sahibi olmayan sufi ise binlerle ifade edilecek sayıdadır. Onlara hiç girmeyeceğiz. *Osmanlı Müellifleri* dışındaki kaynaklardan bunlardan başka müellif mutasavvıfı tespiti mümkündür. Biz tebliğimizi onunla sınırladık. Biyografileri verirken hayatları iyi derecede bilinen ve ansiklopedilere geçmiş bulunanlarla ilgili bilgileri muhtasar tuttuk. Matbu kaynaklarda ve yeni çalışmalarda tanıtılan müelliflerin eserlerinin tanıtılmasında fazla detaya girmedik. Şimdi kronolojik sırayla müelliflerimizi tanıtalım.

### I. SOFYALI BÂLÎ EFENDİ (ö. 960/1553)

Bâlî Efendi, bugün Makedonya sınırları içinde kalan Usturumca'da doğdu. Ancak tahsilini Sofya ve İstanbul'da tamamladı. Hayatının büyük bir kısmını Sofya'da geçirdiği ve orada medfun bulunduğu için "Sofyalı" diye ünlüdür. Belgrâd kendisini: "Rum meşâyihünün zübdesi ve asrı ulemasının a'lâ ve zübdesi" diye tanıtır. Halvetiyye'nin Çelebi Halife'ye bağlı kolundan Kasım Çelebi'ye müntesiptir.

Kânûnî'nin iltifatına mazhar olmuş ve kendisiyle birlikte bazı seferlere katılmıştır. Sofya yakınlarında Sâlihiye denilen yere defnedilmiştir (960/1553). Kadı Abdurrahman tarafından kabrine türbe, yanına bir cami ve zaviye

<sup>10</sup> Bk. H. Kamil Yılmaz, *Hüdayî*, s.102-106.



yaptırılmıştır. Uzun yıllar bir kültür merkezi gibi hizmet veren bu yapıların yerinde sadece sembolik bir mezar bulunmaktadır.<sup>11</sup>

Bulgaristan'da Bektâşî-Alevî menşeli tarikatlerin etkisini gören Bâli Efendi talebelerine, Sünnî tasavvufun büyük mürcüdi Gazzâlî'nin eserlerini okumalarını tavsiye ederdi. Kânûnî'ye Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin hakkında verdiği lâyiha, onun bu konudaki titizliğini göstermektedir. Nureddinzade ve Kurd Mehmed Efendi'yi yetiştirmiştir. Şeriat-tarikat çizgisinde bir yol izlediği anlaşılan Bâli Efendi pek çok esere imza atmıştır.<sup>12</sup>

### Eserleri

1. *Şerh-i Fusûsu'l-hikem*, İstanbul 1309, 444s.
2. *Usûl-i fakr* ismiyle anılan *Etvâr-ı Seb'a*, İstanbul Belediye Ktp. O. Ergin Yzm. nr. 1213, vr. 28 Türkçe; Süleymaniye Ktp., H.Mahmud Efendi, nr. 2996, vr.14 Türkçe.
3. *Risaletü 'l-kazâ ve kader*, Konya Yusuf Ağa Ktp. nr. 12, vr. 11 Arapça; Süleymaniye Ktp., Reisülküttab, nr. 55, vr. 330-339 Arapça.
4. *Mecmûatü'n-nasâyih*, Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 350, vr. 47 Türkçe.
5. *Manzûme-i Vâridât*, Süleymaniye Ktp., H.Mahmud, nr. 2338, vr. 96 Türkçe.
6. *Şerh-i Hadîs-i Kudsî Küntü kenzen*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 371 I, vr. 148 Arapça; Süleymaniye-Esad Efendi, nr. 3782, vr. 74-75, Arapça.<sup>13</sup>

## 2. NUREDDİNZÂDE MUSTAFA MUSLİHUDDİN (ö. 981/1573)

Filibelidir. 908/1502'de doğdu. Bir müddet ilim tahsili ile meşgul olduktan sonra Halvetî ricalinden Sofyalı Bâli'ye (ö.960/1553) intisab ederek halifesi oldu. Şeyhülislam Ebu's-Suud Efendi ile sohbetlerde bulundu. Onun delâletiyle Küçükayasofya zaviyesine şeyh oldu. Uzun yıllar bu dergâhta şeyhlik etti. Kanunî ile Zigetvar seferine katıldı ve sefer sırasında vefat eden padişahın naaşını İstanbul'a getirdi. 981/1573 yılında vefat edince Edirnekapısı haricinde Sırttekkesi'ne defnedildi.

<sup>11</sup> *DİA*, VI, 406-407.

<sup>12</sup> *DİA*, V, 20.

<sup>13</sup> Bk. Tahir, *OM*, I,42; Belgrâdi, *Silsiletü'l-mukarrabîn ve menâkıbu'l-müttakîn*, Süleymaniye Ktp, Şehid Ali Paşa, nr. 2819. Sofyalı Bâli Efendi hakkında M. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'nda Ali Haydar Bostancı tarafından "Sofyalı Bâli Efendi'nin Etvâr-ı Seb'ası" adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (İstanbul 1996).

Belgrâdî onun icazet aldıktan sonra bazı tarîk erbâbına karşı çekilmiş bir kılıç kesildiğini ve Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ına red için şerh yazdığını,<sup>14</sup> Bosnalı Şeyh Hamza ve dervişlerine karşı son derece dikkatli davrandığını anlatır. Tarikatı Balkanlar'da Nureddinzade tarîki diye anılmış. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin eserlerinde ve mektuplarında kendisine bağlılığından bahsettiği Nureddinzâde müteşerri' bir şeyhtir. Devlet ricaliyle iyi seviyede bir ilişkisi bulunan bu saygın şeyhe Sokollu Mehmed Paşa da saygı duymakta imiş.

### Eserleri

1. *Muhtelif Sûre Tefsirleri*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 42, vr. 71 Arapça; Millet Ktp., Ali Emiri, nr. 4454, vr. 117a-121a Arapça.
  2. *Şerhu'n-Nusûs* (Konevî), Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1278, vr. 165 Arapça.
  3. *Şerh ala Varidati'l-kübra* (Bedreddin), Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1103, vr. 123-134 Arapça.
  4. *Terceme ve şerhu Menâzili's-sâirîn*, Süleymaniye Ktp., H. Reşid Bey, nr. 111, vr. 134 Türkçe.
  5. *Risâle-i Vahdet-i vücûd*
  6. *Risâle-i Mi'râc*
- Bk. Atâî, *Şakâik Zeyli*, I, 212 vd.; Belgrâdî, *Silsiletü'l-mukarrabîn*, vr. 113a-114a; Süreyya, *SO*, IV, 494 vd.; Tahir *OM*, 161; Yılmaz, *Hüdâyî*, s.48, dn 33.

### 3. KURT MEHMED EFENDİ (ö. 997/1588)

Filibe Tatarpazarcığı'ndandır. Babası Helvacı Ömer Efendi adıyla meşhurdu. 931/1524 yılında doğdu. Dinî ilimler tahsiliyle meşgul oldu. Sahn-ı Semân (Fatih) medresesinde muîd olarak vazifeye başladı. Tasavvuftaki üstadı Sofyalı Bâli Efendi'ydi. Şeyhi onu önce kendi memleketine halife olarak görevlendirdi. Ancak Bâli Efendi'nin vefatından sonra önce onun yerine Sofya'ya, pirdaşı Nureddinzade'nin vefatı üzerine de 981/1573 yılında İstanbul'a geldi. İstanbul'da K. Ayasofya semtinde, Sokollu Mehmed Paşa Camii'nde şeyhlik yaptı. Devlet ricalinin saygısını kazandı. Bir takım seferlere katıldı. III. Murad'ın iltifatına mazhar oldu.

İstanbul'dan önce şeyhinin kabrini ziyaret için Sofya'ya, ardından sıla-i rahim için Tatarpazarcığı'na gitti. Burada hastalanıp vefat edince babasının yanına defnedildi (2 Şevval 997/1588). Eser ve tesir sahibi bir sufuydi.

<sup>14</sup> Bk. vr. 113a-114a.

## Eserleri

1. *Mürşidü'l-enâm ila dâri's-selâm (Şir'atü'l-İslâm şerhi)* Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 95, vr. 211 Arapça.
2. *El-Mukaddimetü'l Cezeriyye Tercemesi*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 25, vr. 138
3. *Etvâr-ı seb'a Risalesi*, İstanbul Belediye Ktp., O. Ergin Yzm. Nr. 349, vr. 1-8.
4. *Ta'bîrnâme*, nşr. Mustafa Tatcı, Ankara 1995; Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr.26589, vr. 48a-50a.
5. *Sure-i Mülk Tefsiri*.<sup>15</sup>

## 4. ATPAZARI ÖSMAN FAZLI (ö. 1102/1690)

Şumnuludur. İstanbul'da Fatih civarında Atpazarı semtinde ikâmet ettiğinden "Atpazarî" diye meşhur olmuştur. İlk tahsilini Şumnu'da tamamladıktan sonra Edirne'ye geldi. Edirne'de Aziz Mahmud Hüdayî'nin halifesi Saçlı İbrahim Efendi'ye intisab etti. Burada sıkı bir riyazat ile seyr ve sülûke devam etti. Şeyhinin kendisine kızını vermek istemesi üzerine artık feyz alamayacağı düşüncesiyle İstanbul'a gitti. İstanbul'da yine bir Celvetî şeyhi olan Zâkirzâde Abdullah Efendi'ye intisab ederek halifesi oldu. Zâkirzâde tarafından Aydos kasabasını irşada memur edildi. Şeyhinin vefatına kadar orada kaldı.

Şeyhinin vefatından sonra, önce Filibe'ye, sonra İstanbul'a geldi. İstanbul'da muhtelif camilerde vaaz ve irşad hizmetlerini devam ettirerek kısa zamanda şöhrete kavuştu. Bu arada Atpazarı'nda Kul Camii imam ve hatipliği hizmetini yürütmekte iken evlendi ve satın aldığı evinin yanına dervişleri için zâviye odaları yaptırdı. Atpazarı'ndaki hizmetinin yanısıra Ayasofya vakfından maaş alarak Vefa, Süleymaniye ve Sultan Selim camilerinde vaizlik etti. Tekke-medrese veya Kadızâde-Sivasîzâde mücadelesinin alevlendiği bir devrede yaşamış bulunan Osman Efendi, kendisine yapılan çeşitli isnadlar sebebiyle önce memleketi Şumnu'da, sonra da Kıbrıs Magosa'da ikamete mecbur edildi.

Osman Fazlı Efendi, ilim ve irfanı sayesinde saray muhitine kadar nüfuz edebilmiş, devrin padişahları IV. Mehmed (Avcı) ve II. Süleyman'ın hürmetlerini kazanmış, açık kalpliliği, doğru sözlülüğü ile Edirne'de padişah IV. Mehmed'in huzurunda muhtelif zamanlarda verdiği vaazlarıyla devlet ricalini açıkça tenkit etmekten geri kalmamıştı. Onun sürgüne gönderilmesi doğru bildiğini her yerde

<sup>15</sup> Bk. Tahir, *OM*, I, 145-146.

söylemekten çekinmemesindendi.

Osman Fazlı, Magosa'da sürgünde bulunduğu sırada 1102/1690 yılında vefat ederek oraya defnedildi. Kabri, Magosa'da "Kutup Osman Efendi" namıyla ziyaretgâhtır. Sekiz kadar tasavvufî eseri vardır. 150 kadar halife yetiştirmiş, Rumeli ve Anadolu'ya göndermiştir. Bunların içinde en önemlisi Bursalı İsmail Hakkı'dır. Atpazarî, İbn Arabî ile Konevî'nin eserlerinden yararlanmış, onları okumuş, okutmuş ve şerhler yazmıştır.<sup>16</sup>

Atpazarî Osman Fazlı Efendi hakkında M.Ü. İlahiyat Fakültesi'nde Ali Namı tarafından Bursevî'nin *Tamâmü'l-feyz* adlı eseri vesilesiyle bir mukaddime çalışması yapılmıştır (İstanbul 1994). Ayrıca Prof. Dr. Bedrettin Çetiner tarafından "Atpazarî Osman Fazlı ve el-Lâihâtü'l-berkiyyât Adlı Tasavvufî Tefsir Risâlesi" adıyla bir makâle neşredilmiştir.<sup>17</sup>

## 5. FİLİBELİ AHMED ÜMMİDÎ (ö. 1106/1694)

Aziz Mahmud Hüdayî'nin halifelerinden Filibeli İsmail Ümmîdî Efendi'nin oğludur. İsmail Ümmîdî'nin babası da, Halvetî meşâyihından Alâeddin b. Muhsin Efendi'dir. İsmail Efendi, babası Alâeddin Efendi'nin vefatından sonra İstanbul'a gelmiş, Fatih camiinde vaizlik yapmış, bu arada Hüdayî'ye intisab etmiştir. Tekmil-i sülûktan sonra babasının dergâhına halife olarak gönderilmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelip Ayasofya vaizliği de yapan İsmail Efendi Hüdayî'nin tefsirini bir araya getirerek ilim dünyasına büyük katkıda bulunmuştur.

Ahmed Ümmîdî işte böyle bir babanın yanında İstanbul'da yetişti. Babası gibi Fatih Camii'nde vaizlik, Küçükayasofya yanındaki Hüseyin Ağa zaviyesinde şeyhlik etmiştir. Vefatı 1106/1694'tür. Fatih'te dedesi İsmail Efendi'nin Çiviciler sokağındaki kabri yanına defnedildi. Eserleri yazma halde bulunmaktadır:

1. *Mecâlis-i evliyâ* (20 cüz kadar).
2. *Divân-ı ilâhiyyât*, Çorum İl Halk Ktp. nr.2233, vr. 23 Türkçe.
3. *Terceme-i keşf-i beyân fi't-tib*

<sup>16</sup> Bk. Osman Fazlı'nın hayatı hakkında Bursalı İ. Hakkı, *Tamâmü'l-feyz, Kitabu'l-hitâb ve Silsile-i Celvetiyye* adlı eserlerinde bilgi verir. Ayrıca *Uşşâkâzâde Zeyli*, 686 vd.; Şeyhî, *Şakâyk Zeyli*, II, 43b; Tahir, *OM*, I, 15; Yılmaz, *Hüdayî*, s.247 vd.; *DİA*, IV, 83 vd. da eserleri tanıtılmaktadır.

<sup>17</sup> *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16-17 (1998-99), s. 7-54.

## 6. FENÂYÎ MUSTAFA EFENDÎ (ö. 1115/1703)

Şumnuludur. Selâmî Ali Efendi'nin hulefâsındandır. Beşiktaşlı Yahyâ Efendi türbesi civarında yaptırdığı dergâhta şeyhlik etmiştir. Vefatı 1115/1703'tür. Tasavvuf yoluna girmeden evvel, yeniçerilerin yirminci bölüğünün odabaşısı olduğu için zamanında Odabaşı Şeyhi nâmıyla meşhur olmuştur. Eser olarak bir dîvanı vardır: Mustafa Fenâyi, *Şumnuhu Divanı*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr.160, vr.123, Türkçe.

Şiirleri tasavvufî mazmunlar açısından zengindir:

Ey, cemâlin pertevin âlemde peydâ eyleyen  
Yine ol âyinede hüsnün temâşa eyleyen  
Bir avuç toprağa salmış câm-ı aşkın cür'asın  
Kimini âkıl, kimini mecnûn u şeydâ eyleyen  
Şems-i vahdet zerresinden âb u kîlde var eser  
Çeşm ü aklı O'dur dâna vü binâ eyleyen

Bir beytinden:

Keşf olur ona bütün mâhiyyet-i kevn ü mekân  
Sırrı tevhîd olsa bir âyine-i dilde rıyân

## 7. BURSALI İSMAİL HAKKI (ö. 1137/1724)

İsmail Hakkı, *Silsile-i Celvetî* adlı eserinde kendi terceme-i hâlini mufassal olarak anlatmaktadır. Kendi ifadesine göre, "aslen İstanbullu olan ailesi büyük yangından sonra Aydos kasabasına hicret etmiş," İsmail Hakkı da orada dünyaya gelmişti. Osman Fazlı Efendi burada Zâkirzâde'nin halifesi sıfatıyla bulunduğu, babasının delâletiyle üç yaşında iken onun elini öpmüş, bilahare de İstanbul'da kendisine inâbe alarak halifesi olmuştu. Hilafet hizmetiyle Üsküp, Bursa, Şam ve Üsküdar gibi muhtelif şehirlerde bulundu. Ancak hayatının büyük bir kısmını Bursa'da geçirdiği ve orada "neşr-i feyz-i tarîk " eylediği için Bursevî diye meşhur olmuştur.

Bursalı İsmâil Hakkı da şeyhi Atpazârî Osman Efendi gibi halk üzerinde büyük bir tesir icra etmiş, hatta bu yüzden II. Mustafa zamanında Nemçe Savaşı'na padişahla beraber iştirak etmesi için Bursa'dan davet olunmuştu (1107/1695). İki yıl kadar devam eden bu muhârebeye İsmail Hakkı'nın birkaç

<sup>18</sup> Bk. Şeyhi, a.g.e., II, 96; Uşşâkizâde, a.g.e., 124 vd.; İsmet Efendi, *Tekmilatü's-Şekâik*, 496-472; Tahir, *OM*, I, 28; Yılmaz, *Hudayî*, 133, 290.

yerinden yara alacak kadar cansiperâne hizmetlerde bulunduğunu görmekteyiz.

Âlim ve sufi hüviyetiyle yüzden fazla eser yazmış bulunan İsmail Hakkı, ulemâ arasında "velûd" unvânına layık bir müelliftir. En meşhur eseri *Râhu'l-beyân* adlı tefsiridir. Onun İslâm dünyasında asıl şöhretini sağlayan bu eseridir. Bursevî, üzerinde pek çok akademik çalışma yapılmış bir mutasavvıftır.<sup>19</sup> İsmail Hakkı uzun yıllar hizmet ettiği Bursa'da 1137/1724'te vefat ederek Tuzpazarı civarında dergâhı harîmine defnedilmiştir.<sup>20</sup>

## 8. ZARİFİ ÖMER EFENDİ (ö. 1210/1795)

Rusçukludur. Sa'dî tarikatı meşâyihindedir. 1210/1795 tarihinde memleketinde irtihal eyledi. Bey Mezarlığı karşısında Tonbul Câmi-i Şerifi hazîresinde medfundur. Eserleri Türkçe'dir:

1. *Pendnâme*: 1271 ve 1327 yıllarında iki defa basılmıştır. 1994'te Mehmet Arslan tarafından yeni harflerle yayınlanmıştır.
2. *Tasavvufnâme*: İst. Bel. O. Ergin Yzm. nr. 1186 vr. 61-66; Tercüman Gazetesi Ktp. nr. 266, vr. 276 - 296.
3. *İstilâhât-ı Meşâyih*: İst. Bel. O. Ergin Yzm. nr. 1186, vr. 48-60.

Zarîfî Ömer Efendi, ismindeki zarâfet gibi Türkçeyi nezih kullanan bir şâir sûfidir. Nitekim *Pendnâme*'sinden alınan şu mısralar buna delildir:

Kendüden uluya râğbet eyle-gil  
Hem kelâmı bil edeble söyle-gil  
Ulu kadrin fehmeden olur ulu  
Gözleyen âdâb u erkân ve yolu  
Ulunun hayr duâsın alasın  
Rûtbe-i âlî onunla bulasın  
Ulularla meşveret kılsa kişi  
Çıkarır elbette başa ol işi  
Meşveretsiz kim ki iş işleye  
Şol nedâmet parmağın çok dişleye<sup>21</sup>

<sup>19</sup> Bk. Ali Namılı, *Türkiye Akademik Tasavvuf Araştırmaları Bibliyografyası*, İstanbul 1997.

<sup>20</sup> Bk. Bursevî, kendi hayatı hakkında *Tamâmü'l-feyz*, *Kütübü'l-hiüb* ve *Silsile-i Celvetiyye* adlı eserlerinde bilgi verir. Ayrıca bk. *Uşşâkizâde Zeyli*, 686 vd.; Şeyhî, *Şakâyık Zeyli*, II, 43b; Tahir, *OM*, I, 28 vd.; Yılmaz, *Hüdayî*, s.249 vd.

<sup>21</sup> Bk. Tâhir, *OM*, I, 109.

## 9. KÖSTENDİLLİ SÜLEYMAN ŞEYHÎ (ö. 1235/1819)

Köstendilli'dir. Tasavvufî derinliği kadar biyografi bilgisi ve bu konuda yazdığı eserlerle ayrı bir ünü ve yeri vardır. Özellikle *Bahru'l Velâye* adlı eserinde menâkıbını yazdığı bin kadar sufiden son yirmisi Köstendil ve çevresinde yaşamış olanlardır.

Süleyman Şeyhî Efendi, 1163/1750 yılında Köstendil'de doğdu. Mollazâdeler olarak bilinen bir âileye mensuptur. Şiirlerinde "Şeyhî" mahlasını kullanmıştır. İki yaşlarında babasını kaybettiği için ağabeyi Çelebi İbrâhim'in himayesinde büyüdü. İlk ve orta tahsilini memleketinde tamamladı. Çeşitli ilimlerden ikmâl-i nüsah eyledi. O günün şartlarında, İstanbul'a gitmeden Bulgaristan, Köstendil ve Sofya şehirlerinde ilmî bir derinlik kazanma imkanı vardı. Nitekim kendisi Müderris Şeyh Mustafa Efendi'den tahsil gördüğünü, onunla boş vakitlerinde İbn Arabî'nin *Fütûhat*'ını mütâlaa ettiklerini belirtmektedir.<sup>22</sup>

Süleyman Şeyhî'nin tarîkat ilişkisi ağabeyi Çelebi İbrahim'in tarikatâ girmesiyle başlar. Çelebi İbrahim'in Nakşibendi şeyhi Şâmîzâde Mustafa Efendi'ye intisab ettikten sonra Süleyman Efendi de ona intisab etti. 1193/1779 yılında 30 yaşında şeyhi kendisine tarikat hilafeti verdi . Aynı yılın baharında Şâmîzâde vefat etti. Nakşibendiyye'nin Müceddidiyye kolundan olduğu anlaşılan Şeyhî Süleyman Efendi, gerek kalemi gerek kelâmı ile Bulgaristan yöresindeki Müslüman Türklere büyük hizmet etmiştir. Yetiştirdiği pek çok halifesini de bu yörelerde istihdâm etmiştir.

Şeyhî hayatının tamamına yakını Köstendil'de geçirmiştir. Ancak eserlerinde onun Üsküp, Yanya, İştîp, Edirne, Ohri, Selânik, Nevrokop, Samakov, Sofya ve Yenice gibi şehirlere ya seyâhat ettiği veya halifeleri vasıtasıyla ulaştığı anlaşılmaktadır. Süleyman Şeyhî, 1235/1819 yılında Köstendil'de vefat etti. Kabri, Bursalı M. Tahir Bey'in ifadesine göre Bulgaristan'ın kuruluşundan sonra başka binaya tahvil edilmiştir.

Süleyman Şeyhî Efendi tasavvufun hem amelî, hem de fikrî cihetiyle ilgilenmiştir. Dolayısıyla çevresinde geniş bir mürit kitlesi oluşmuş, pek çok eser vermiştir. Eserleri tasavvufî adâba, tasavvufî tefekküre, terceme-i hâl, tabakât ile şiir ve edebiyata dâirdir. Süleyman Şeyhî Efendi Bulgaristan'dan yetişen mutasavvıf müellifler arasında en velûd olanlardan ikincisidir. Ancak XIX.

<sup>22</sup> Bk. *Terkîbat*, vr. 210.

yüzyıl gibi karışık bir dönemde yaşamış olması ve Köstendil'in İstanbul'dan uzaklığı sebebiyle yeteri kadar tanınmamıştır. Müellif mutasavvıfımız, eserlerinin tamamına yakınına Türkçe yazmıştır. Osmanlı müellifleri arasında eserlerinin tamamını Türkçe yazanların sayısı pek azdır.

### Eserleri

1. *Lemeât-ı Nakşibendiyye*: Şeyhi Şâmirzâde Mustafa Efendi ile ağabeyi Çelebi İbrâhim'in menâkıbını anlatmak üzere yazılmış bir eserdir. Bk. A. Ü. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Ktp. Yazma Eserler, M. Özak, 570; İ. Ü. Ktp. Ty. nr. 2000.
2. *Divan*: Süleyman Şeyhî, kendisine ait iki divandan bahsediyorsa da bugün sadece biri mevcut ve matbûdur. Yazma nüshası İ.Ü. Ktp. Ty. nr. 1784; İst. Bel. O. Ergin Yzm. nr. 758.
3. *Zübde-i Nefehâtül-üns*: Nefehât'ın özeti mahiyetindedir. Süleymâniye Ktp. H.H.P. nr. 579/2; A. Ü. D.T.C.F. Ktp. Yazma Eserler, nr. 2477/2.
3. *Şerh-i Kelâm-ı Kibâr*: Hz Ebû Bekir'e izâfe edilen bir sözün açıklamasıdır. İ. Ü. Ktp. Ty. nr. 3469.
4. *Mir'âtü'l-muvahhidîn*: Tasavvufî istilahların açıklandığı bir eserdir. Vahdet-i Vücûd merkezli yorumlara yer verilmektedir. İ. Ü. Ktp. Serez, nr. 1515; İ.Ü. Ktp. Ty. nr. 3469/1; Süleymâniye Ktp. H.M.E., nr. 2567.
5. *Mektûbât-ı Erba'in*: Türkçe mektuplardan oluşur. Şeyhî Efendinin yazdıkları ile kendisine yazılan mektuplardır. İ.Ü. Ktp. Ty. 3460/7; Süleymâniye Ktp. M. Ârif, M. Murâd, nr. 213/1; İst. Bel. O. Ergin, Yzm. nr. 283.
6. *Terkîbât-ı Erba'in*: Günlük hayatına dair bazı olaylar, bilgiler ile rüyalar ve tabirlerinden oluşur. Süleymâniye H.M.E. nr. 2710/2; Süleymâniye M. Ârif M. Murâd, nr. 213/3; İ.Ü. Ktp. Ty, nr. 3469/6.
7. *Te'vîlât-ı Erba'in*: Çeşitli konulara dair kırk hadisin şerhidir. Süleymâniye H.M.E. 2710/1; Süleymaniye, M. Ârif, M. Murâd, nr. 213/4.
8. *Mecmû'atü'l-Ma'ârif*: Tasavvufî istilahları Türkçe açıklayan bir risâledir. Süleymâniye H.M.E., nr. 2549; İ.Ü. Ktp. Ty. nr. 923/2.
9. *Kûtü'l-uşşâk*: Bir mukaddime, üç tavırdan (bölüm) meydana gelen tasavvufî konulardan bahseden bir eserdir. Süleymâniye Ktp., H.M.E. nr. 2462.
10. *Medâr-ı Sâlikân*: *Lema'ât*'ın özeti gibi Nakşibendiyye âdabını anlatan bir risaledir. İ.Ü. Ktp., Ty. nr. 2242/2.
11. *Etvâr-ı Hâcegân*: Konuları itibarıyla *Medâr-ı Sâlikân*'a benzediği için aynı eser sanılmışsa da farklı olduğu anlaşılmaktadır. Nakşibendî



usûlü ile istilahlardan bahseder. İÜ. Ktp., Ty. nr. 2243/3.

12. *Nüketü'l-hikem*: Bir mukaddime, üç fasıl ve bir hâtimedden oluşan eser, genellikle insan-ı kâmil, şeriat, tarikat, marifet, ve hakikat kavramlarından bahseden hacimli bir eserdir. Süleymaniye Ktp. Serez, nr. 1510; Süleymâniye Ktp., H.M.E., nr. 2563; AÜ. D.T:C.F. Ktp., Yzm., M. Con., nr. 371/2; Almanya Tübingen Devlet Ktp. Arşivi nr.1402.

13. *Et-Tâli'a fi esrâri'l-ilâhiyyeti's-sermediyye*: Merâtib-i vücuddan bahseden bir eserdir. Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1504; Süleymâniye Ktp., H.M.E., nr. 2573; İ. Ü. Ktp., Ty., nr. 923/1.

14. *Şerh-i Kelâm-ı Vâsıtî*: Ebû Bekir Vâsıtî'nın bir sözünü şerh için yazılmış risâledir. İ.Ü. Ktp. Ty. nr. 3469.

15. *Şerh-i Kelimât-ı Bedreddîn*: Vâridât'tan alınan bir bölümün açıklaması ve yorumudur. İ.Ü. Ktp. Ty. nr. 3469; İst. Bel. Ktp. O. Ergin Yzm., nr. 283.

16. *Şerh-i Kelâm-ı Câfer-i Sâdık*: Câfer-i Sâdık'ın bir sözünün tasavvufi yorumundan ibarettir. İÜ. Ktp. Ty. nr. 3469.

17. *Bahru'l Velâye*: Bin civârında tasavvufi büyüğü anlatan bir sufi tabakâttır. Son kısmında Köstendil meşâyihüne da yer verilmiştir. İ.Ü. Ktp. Ty., nr. 2535; Süleymâniye Ktp., H.H.P., nr. 579/1; Süleymaniye Ktp., H.M.E., nr. 5428; Almanya Berlin Devlet Ktp. 579/1.

18. *Burûku'l-âşikân ve sülûkü'l-müridân*: Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1515. Ali Yılmaz tarafından Mollazâde Süleyman Şeyhî *Köstendili Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bahrû'l Velâyesi* adıyla bir doktora tezi hazırlanmıştır (Ankara Ün. İlahiyat Fak. 1984). M.Ü. İlahiyat Fakültesi'nde Mustafa Ejder tarafından *Köstendilli Mollazâde Süleyman Şeyhî Efendi'nin Mir'âtü'l-muvahhidin Adlı Eseri* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (İstanbul 1998). Yine aynı fakültede Kâzım Aydemir tarafından *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Kütü'l-uşşâk ve Hulâsâtü'l-esrâr Adlı Eseri* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (İstanbul 1998).

## 10. YUSUF EFENDİ (ö. 1282/1865)

Şumnuludur. Nakşibendî meşâyihından ve ilm-i kırâat mütehasşislerindandır. 1282/1865 tarihinde Edirne'de irtihâl ederek Buçuktepe kabristanına defnedildi. Kur'an-ı Kerîm'in cem'i ve tertîbi hakkında *İm'ân fi cem'i'l-Kur'ân*<sup>23</sup> isminde bir eseri vardır. Şeyhlik seviyesine yükselmiş olmakla birlikte tasavvufa dâir eseri yoktur. Kur'ân ilimleriyle ilgili de olsa telif sahibi

<sup>23</sup> Edirne Bâdi Efendi Ktp. Nr. 2091.

olması itibâriyle biz kendisini müellif mutasavvıflar meyânında zikrettik. *Osmanlı Müellifleri*'nin zikrettiği bu on müellif mutasavvıftan başka Bulgaristanlı müellifler vardır. İstanbul kütüphane kataloglarına şöyle bir atf-i nazar edildiğinde hemen göze çarpıveren müellif mutasavvıflardan bazılarını eserleriyle şöylece sıralayabiliriz.

1. Ali Köstendilî: *Telvîhât-ı Subhâniyye ve Mülhemât-ı Rahmâniyye* (drl. Mehmet Şuhûdî), İst. Bel. Ktp. O. Ergin Yzm. nr. 345, Türkçe.
2. Saîd b. Mustafa Köstendilî, *Tenbîhü'l-ihvân fi ru'yeti'l-'ayn ve'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 3116, Türkçe.
3. İbrâhim b. Abdullah Babadağî (ö.1184/1770), *Teshlüt-tarîka*, Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1582, Türkçe.
4. Alâeddîn Ali Çelebi b. Sâlih Filibevî (ö. 950/1553), *Risâle fi deverânis-sûfiyye*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 860, vr. 125-126, Arapça; Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 11, vr. 122-125.
5. Salih Fakrî (Fikrî) Filibevî, *Şerh-i Beyânü'l-hakâik*, Sül. Tırnovalı, nr. 1423, Arp.
6. Rusçuklu Mustafa b. Carullah Beyânî (ö.1006/1597), *Tezkiretüş-şu'arâ*, Ankara 1997, Türkçe.
7. Ahmed b. Ebubekir Keşfi Samakovî, *Şerhut-tarikâti'l-Muhammediyye*, Beyazıt Ktp., nr. 1611.
8. Yusuf b. Mustafa Silistresi, *Sefinetü'l-muttakîn ilâ sebîli Rabbi'l-'âlemîn*, Süleymâniye Ktp., Hekimoğlu, nr. 444, Türkçe.

Bunlardan Köstendilli Ali Efendi, Halvetî meşâyihundan bir zat olup Üsküdar'da medfundur. *Şakâyık Zeyli*'nde İsmet Efendi onun hakkında bilgi vermektedir (bk. s.304-314). Bulgaristan'dan yetişen mutasavvıflarla ilgili genel bir rakam vermek uzun araştırmalar gerektiren bir husustur. Ancak İstanbul ve Anadolu'da bulunan tarikatların hemen hepsinin Bulgaristan'da tekkeleri ve temsilcileri bulunduğu biliniyor. Özellikle Halvetîlik ve Celvetîlik bunların başında gelmektedir. Celvetiyye tarikatı pîri Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Anadolu'da ve Balkanlar'da görevlendirdiği 64 halifenin 10 kadarının Bulgaristan topraklarında istihdam edilmesi, bu konuda bir fikir verir (bk. Yılmaz, *Hüdâyî*, s. 130-138).

## DİĞER MÜELLİF MUTASAVVIFLAR

*Osmanlı Müellifleri*'nin telifinden sonra Bulgaristan'da yetişmiş iki önemli müellif mutasavvıf dikkat çekmektedir. Onlarda Filibeli Ahmed Hilmi ve Tırnovalı İsmail Fennî Ertuğrul'dur. Şimdi bu iki zâtı kısaca tanıtalım.

## 11. FİLİBELİ AHMED HİLMİ (1281/1865 - 17 Ekim 1914)

1281/1865 yılında Filibe'de doğdu. İlk tahsilini Filibe müftüsünden aldı. Daha sonra İstanbul'a gelerek Galatasaray Sultânîsi'ni bitirdi. Bir müddet ailesiyle İzmir'e gitti. Devir Abdülhamid Han devridir ve ortalıkta dolaşan "Hürriyet, Müsâvât, Uhuvvet" gibi sloganlar onu da etkilemiş, bir ara güyâ istibdâda karşı mücâdele hevesiyle Mısır'a kaçmış, orada *Çaylak* isimli bir gazete çıkarmıştır. Jön-Türk heyecânı onu da sarmış görünmektedir.

1901 yılında İstanbul'a gelir, fakat kısa bir süre sonra Fizan'a sürgüne gönderilir. Ahmed Hilmi Bey 1908 Meşrûtiyet ilânına kadar Trablusgarp'ta kalmıştır. Burada bulunduğu yıllar kendisinin tasavvuf ve tarikatla tanıştığı yıllardır. Orada Kâdiriye şubelerinden Abdullah Selâm Esmer Arûsî'ye bağlı bulunan Arûsiye koluna intisâb etti. Muhyiddîn Arûsî takma adıyla *İki Gavs-i Enâm* ile *Abdülhamid ve Senûsiler* adı ile iki eser kaleme aldı. Ahmed Hilmi bu eserlerinde tarikat mensuplarının Kuzey Afrika'da Müslüman fakir halk üzerindeki etkisini ve Türkler'i sevmeyi âdetâ tarikat şartı olarak gördüklerini anlatır.

Ahmed Hilmi Bey beş-altı yıllık sürgün hayatından sonra daha bir olgunlaşmış olarak 1908 Meşrûtiyet'yle birlikte İstanbul'a döndü. İstanbul'da *İttihâd-ı İslâm* ismiyle haftalık bir gazete neşretmeye başladı. Gazete ancak 19 sayı çıkabilirdi. Daha sonra *İkdâm ve Tasvîr-i Efkar* gazetelerinde yazdı.

1910 yılında *Hikmet* adlı İslâmî bir gazete çıkardı. Bu gazetede Şeyh Muhyiddîn-i Arûsî takma adıyla tasavvufî yazılar yazdı. 1911'den itibaren *Hikmet* dergisinin yanı sıra *Hikmet* gazetesini de çıkarmaya başlayarak İttihat ve Terakki hükümetine karşı mücâdele cephesi açmış bulunuyordu. Pek çok olay üzerine kapatılan gazetenin sahip ve başyazarı Ahmed Hilmi Bursa'ya sürgüne gönderildi. Fakat mücâdeleden yılmadı. Meşrûtiyet'ten ölümüne kadar geçen altı sene gibi kısa bir zaman dilimine kırk kadar eser ve yüzlerce makaleyi sığdırabilmiştir.

Bir ara Darülfunûn'de felsefe profesörlüğü de yapan Ahmed Hilmi felsefe ve tasavvuf konularındaki derinliği ile dikkat çekmektedir. 19. yy.'ın pozitivist ve materyalist felsefî telakkisine karşı fikrî mücâdeleyi de elde bırakmamış *Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti* adlı bir eser yazmıştır. 17 Ekim 1914'te bir yemek zehirlenmesinden vefat etmiştir.

Ahmed Hilmi Bey'in kırkı aşkın eseri bulunmaktadır. Biz burada sadece

tasavvufî olanlarına temas edeceğiz:

1. *Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm ve Senûsiler*: 124 sayfalık eserde müellif Şeyh Ahmed Senûsi'nin İstanbul'a gelişi münasebetiyle Kuzey Afrika'daki tasavvufî hayat ve tarikatları anlatmaktadır.
2. *İki Gavs-i Enâm Abdülkâdir ve Abdüsselâm* (İstanbul 1331): Ahmed Hilmi bu eserinde Abdülkâdir Geylânî ve Abdüsselâm Esmer'i menkıbevî tarzda anlatmaktadır. Bu eserinde *Tarîkatlar ve Ricâl* diye bir eserinin varlığından söz ediyorsa da bugün mevcut değildir.
3. *A'mâk-ı Hayâl* (İstanbul 1326): Tasavvufî üslûpla yazılmış bir romandır.
4. *Tasavvuf-i İslâmî*

Tamamlanıp neşir imkânı bulunamamış eserleri:

5. *Bektaşiler*
6. *Şeyh Bedreddin*
7. *Gazâl-i Bedeviyye*<sup>24</sup>

## 12. TIRNOVALI İSMAİL FENNİ ERTUĞRUL (ö. 1945)

1271/1855'te Tırnova'da doğdu. Babası Tırnova mahallî idare meclisi âzası Mahmud Bey'dir. İlk tahsilini Halvetî-Melâmî ricâlinen Ahmed Amiş Efendi'nin (ö.1920) Tırnova'daki sıbyan mektebinde yaptı. Sıbyan mektebini tamamladıktan sonra medreseye devam ederek İslâmî ilimlerde ikmâl-i nûsah eyledi. Medresede talebe iken bir yandan da muhasebe kaleminde devam ederek muhasebe öğrendi. Vâridat mukayyidliği ile muhasebecilik mesleğine başlamış oldu. Daha sonra Tırnova muhasebeciliği görevine getirilen Cûdi Efendi'den hem muhasebe bilgisini geliştirdi hem de musiki meşk etti. Tırnova'nın Ruslar tarafından işgâli üzerine 1876'da İstanbul'a hicret etti. Çeşitli mâli görevlerde bulunduktan sonra 1909'da emekli oldu. Eserlerini emekli olduktan sonra vefatına kadar olan dönemde yazdı.

Tasavvufa olan ilgisi, Tırnova'da iken sıbyan mektebinde talebesi olduğu Fatih türbedârı Ahmet Âmiş Efendi vasıtasıyla başlamış, gelişerek devam etmiştir. Söz konusu şeyhten amelî olarak tasavvuf öğrendiği gibi tasavvufun tefekkür tarafını da ihmal etmemiştir.

Yaşadığı dönemdeki pozitivist ve materyalist cereyanlara karşı o da Filibeli Ahmed Hilmi gibi duyarlılık göstermiş ve *Maddiyyûn Mezhebinin*

<sup>24</sup> Bk. Ziyâ Nur, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1974, esere yazılan mukaddime.

*İzmihlâli* (İstanbul 1928) adıyla bir eser kaleme almıştır. Yine Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet* adlı eserine *İzâle-i Şükûk* (İstanbul 1928) adıyla cevap vermiştir. Tasavvuf vadisinde ise *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn-i Arabî* (İstanbul 1928) adıyla özgün bir çalışma yapmıştır. İ. Fennî bu eserinde tasavvufî tefekkürün büyük temsilcisi İbn Arabî'nin görüşlerini savunmaktadır. Bu çalışma Mustafa Kara tarafından yeni harflerle yayımlandı (İstanbul 1991).

## NETİCE

Bahse konu on iki müellif mutasavvıftan dördü Celvetî, üçü Halvetî, üçü Nakşibendî, biri Sa'dî, biri Kâdirî'dir. Buna göre, Bektaşîliğin dışında Bulgaristan'da en etkin tarikatın Celvetiyye olduğu söylenebilir. Bunu Halvetiyye, XX. yüzyıldan sonra ise Nakşibendiyye izlemektedir. Yine incelediğimiz müellif mutasavvıf on iki şahsiyetten dördü Filibeli, üçü Şumnulu, diğerleri ise Sofya, Köstendil, Rusçuk, Tırnova ve Aydos şehirlerindedir. Bu durum Filibe'nin entellektüel yapısını teyid etmektedir.

Bulgaristan'da yetişen bu müellif mutasavvıflar arasında en velûd olanı elbette İsmâil Hakkı Bursevî'dir. Onu Köstendilli takip etmektedir. Ardından Atpazârî, Nûreddinzâde, Bâlî Efendî ve diğerleri gelmektedir.

Bulgaristan'ın kültür tarihinin yazılabilmesi için tasavvufun en önemli kurumları olan tekke ve tarikatların ve sufi ricâlinin eserleriyle ilim dünyasına tanıtılması ve yazma eserlerin neşredilmesi gerekir. Bizler M.Ü. İlahiyât Fakültesi Tasavvuf ana bilim dalı olarak bu konuya ayrı bir önem atfetmekte ve bu bölgeden yetişen müellif mutasavvıfların yazma eserlerini yüksek lisans ve doktora çalışması olarak vermekteyiz. Diğer ilim dalları ve müesseselerin de konuya ilgi göstermelerini temenni ederiz. Ayrıca Bulgaristan ve Sofya Kütüphaneleri'ndeki Osmanlıca Arapça ve Farsça yazma eserlerin Arapça ve Türkçe toplu bir katalogunun neşredilmesi araştırmacılar için fevkalâde önem arz etmektedir.

Bir temennî ile tebliğimi bitirmek istiyorum: Bulgaristan'daki şehir ve kasabaların yerlerini gösteren ve tarihi adları ile çağdaş adlarını veren İngilizce ve Türkçe atlas ve haritalar hazırlanması araştırmacılar için çok faydalı olacaktır.